

УДК 911.3

Балабанов Г. В., д. геогр. н., проф., **Сайчук В. С.**, к. геогр. н.
Національний авіаційний університет

РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У НАУКОВОМУ ПОШУКУ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ В УКРАЇНІ

Ключові слова: туризм, рекреація, динаміка і структура наукових досліджень, географія, дисертаційна робота.

Вступ. Постановка проблеми. Динамічний розвиток туристсько-рекреаційної діяльності в Україні, пріоритетність туризму з позицій стійкого соціально-економічного розвитку держави обумовили активізацію наукових досліджень у галузі туризму і рекреації. Водночас рівень наукового забезпечення туризму ще не відповідає запитам суспільства. Використання науково обґрунтованих рекомендацій теоретичного і прикладного характеру здатне підвищити якість управлінських рішень на рівні держави, регіональних і місцевих органів влади, підвищити ефективність реального турбізнесу. Тому оцінка динаміки і структури пошукових наукових досліджень в галузі туризму і рекреації є вельми актуальною і недостатньо вивченою проблемою. Враховуючи вагомий внесок географів у створення сучасної наукової картини туризму і рекреації, на особливу увагу заслуговує аналіз просторово-часових особливостей розвитку географії туризму в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи дослідження туристсько-рекреаційної діяльності сформульовані у працях В. Азара, Г. Александрової, О. Бейдика, Ч. Гельднера, І. Енджейчик, І. Зоріна, М. Кабушкіна, В. Квартальнова, В. Кифяка, Ф. Котлера, М. Крачила, О. Любіцевої, Д. Маккенела, М. Мироненка, В. Пазенка, В. Преображенського, І. Твердохлебова, Т. Ткаченко, В. Федорченко, О. Чудновського, І. Яковенко та інших вчених. За часів колишнього СРСР на території України активно проводились відповідні наукові дослідження. Наприклад, тільки під керівництвом проф. І. Твердохлебова у колишньому Сімферопольському державному університеті (нині – ТНУ ім. В. Вернадського) в період 1980-1991 рр. було підготовлено і захищено 9 кандидатських дисертацій з географії туризму і рекреації (В. Шумський, В. Кудрявцев, М. Кузнецов, І. Яковенко та ін.). Останнім прикладом змістовної колективної праці в Україні може слугувати монографія «Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму», створена під керівництвом В. Пазенка і В. Федорченко (К. : ВЦ «Академія», 2013). Разом з тим поза належною увагою вчених досі залишається великий масив дисертаційних досліджень в галузі туризму і рекреації, захищених у незалежній Україні.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета даної

статті полягає в оцінці динаміки і структури дисертаційних досліджень з туризму і рекреації, що виконані в Україні за роки незалежності, розкритті ролі і місця географічних робіт у ширшому фронті наукового пошуку.

Для досягнення мети було поставлено наступні завдання:

- 1) сформулювати принципи й обґрунтувати методичні засади дослідження;
- 2) проаналізувати динаміку і структуру дисертаційних досліджень туризму і рекреації, що захищені в Україні за 1992-2012 рр.;
- 3) визначити місце географічних досліджень в системі наукового осмислення туризму в Україні та окреслити перспективні напрями наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Сучасне туризмознавство є потужним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень. Спільним об'єктом для вчених, які представляють різні галузі науки, виступає багатоаспектний феномен туризму і рекреації. Предмети досліджень у представників окремих наукових спеціальностей відрізняються (іноді – частково перетинаються). Тому пізнання сутності й закономірностей розвитку туристсько-рекреаційної діяльності можливо лише за умови врахування прямих і зворотних причинно-наслідкових зв'язків між результатами досліджень у різних науках, опори на принципи системно-структурного, хроно- і хорологічного підходів.

Робоча гіпотеза авторів статті: однією з важливих складових наукового пошуку в галузі туризму і рекреації є виконання дисертаційних досліджень. В першу чергу цей вид наукових робіт слугує задля визначення рівня кваліфікації здобувачів, але водночас це й потужна складова інноваційного процесу, спрямована на забезпечення туристської галузі України новими продуктивними ідеями і рекомендаціями прикладного характеру. Тому в умовах практичної відсутності в країні самостійних науково-дослідних установ туристського профілю дисертаційні роботи можуть слугувати індикатором динаміки розвитку і структури наукового знання про туризм і рекреацію.

Джерелом вихідної інформації слугували бази даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – головного науково-інформаційного центру держави. Це зумовлене наявністю в фондах бібліотеки усього масиву дисертаційних робіт, що захищені в Україні.

Первинна інформація була отримана з електронних каталогів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського шляхом відбору авторефератів дисертацій, захищених в Україні за 1992-2012 рр., за наявністю у назві та ключових словах термінів (в усіх відмінках) «туризм», «туристичний», «туристський», «турист», «рекреація», «рекреаційний».

Другим кроком після збору даних, що характеризують кількісні та якісні ознаки масиву дисертацій із досліджуваних питань, стали впорядкування і систематизація даних, складання реєстру дисертацій.

Третій крок полягав у розробці таблиць, графічних матеріалів та аналізі отриманої інформації. Використано як фактографічні, так і експертні

методи із залученням особистого наукового досвіду авторів, вивченням текстів деяких дисертацій та авторефератів.

На завершальному кроці основну увагу було зосереджено на узагальненні результатів, обґрунтуванні перспективних напрямів наукових досліджень.

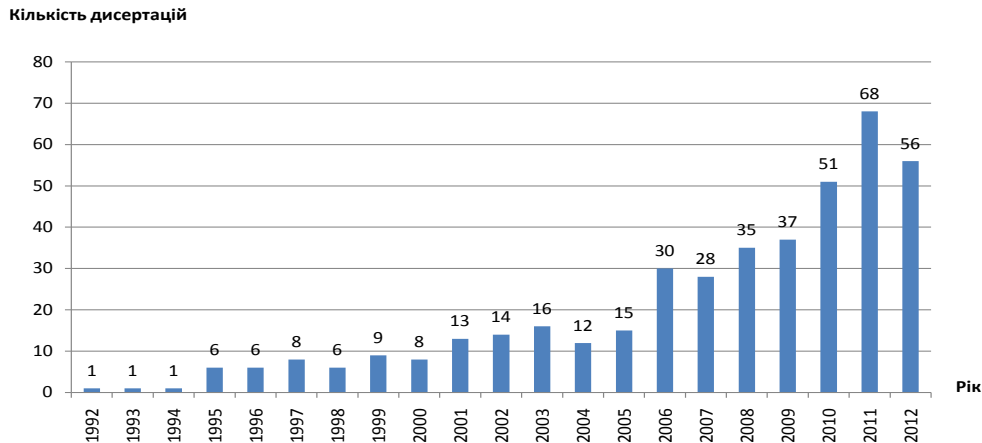
Зупинимось докладніше на ключових положеннях роботи.

В результаті пошуку дисертацій з туризму і рекреації вдалося сформувати реєстр із 421 роботи, що захищені в Україні за 20 років. Динаміка розгортання профільних дисертаційних досліджень відображена у табл. 1 і на рис.1 та 2.

Таблиця 1 – Динаміка захисту дисертацій з туризму і рекреації в Україні за період з 1992 по 2012 рр. (розраховано за даними електронних каталогів та баз даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [2])

Показники Роки	Кількість захищених дисертацій по роках, одиниць		Кількість дисертацій підсумком з початку періоду, одиниць	
	Всього за рік	Приріст (спад) у порівнянні попереднім роком (+/-)	Всього з початку періоду	Приріст у % до попереднього року
1992	1	x	1	x
1993	1	0	2	100,0
1994	1	0	3	50,0
1995	6	+5	9	200,0
1996	6	0	15	66,7
1997	8	+2	23	53,3
1998	6	-2	29	26,1
1999	9	+3	38	31,0
2000	8	-1	46	21,1
2001	13	+5	59	28,3
2002	14	+1	73	23,7
2003	16	+2	89	21,9
2004	12	-4	101	13,5
2005	15	+3	116	14,9
2006	30	+15	146	25,9
2007	28	-2	174	19,2
2008	35	+7	209	20,1
2009	37	+2	246	17,7
2010	51	+14	297	20,7
2011	68	+17	365	22,9
2012	56	-12	421	15,3
Разом за період	421	x	421	x

Аналіз табл. 1, рис.1 та 2 дозволяє зробити висновок про тенденцію до збільшення кількості дисертацій даної тематики, що свідчить про зростання ролі туризму в житті українського суспільства і наявність суспільного замовлення на розвиток наукових досліджень у даній сфері. Якщо у другій половині 90-х років у середньому за рік захищалось 6-9 робіт, на початку 2000-х – 12-16, то з 2006 р. картина змінилася кардинально. Можна стверджувати, що наступив якісно новий етап розвитку туризмознавства як потужного міждисциплінарного напрямку наукових досліджень.

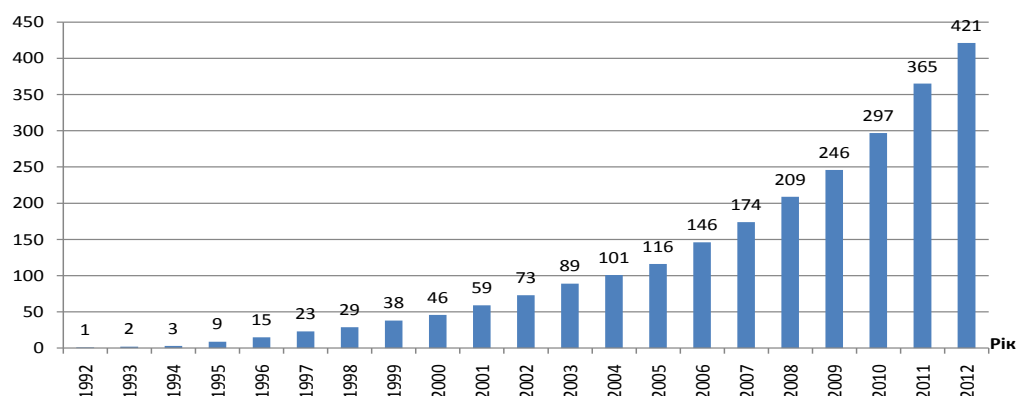
Рис. 1 – Динаміка захисту дисертацій з туризму і рекреації в Україні за період з 1992 по 2012 рр. (побудовано за даними [2])

Наступним кроком був аналіз структурних пропорцій дисертаційних досліджень за галузями науки (табл. 2, 3). Такий аналіз проведено по окремих роках та за 5-річними періодами. Встановлено, що за 1992-2012 рр. суттєво змінилися пропорції між галузями наукового знання, які розкривають предметну сутність феномену туризму в різних аспектах. Якщо раніше предметне поле досліджень розробляли виключно представники економічних, географічних наук і дослідників у галузі архітектури, то тепер свій внесок у розвиток науки про туризм і рекреацію де-факто роблять представники 19-ти (!) різних галузей науки (див. табл. 2, 3). Таким чином, тематичний спектр досліджень суттєво розширився.

За весь досліджуваний період у лідерах наукового пошуку залишаються представники економічних (48,9% від усього профільного дисертаційного потоку), географічних (15,2%) і педагогічних (10%) наук. Разом це майже 3/4 дисертаційних досліджень, що увійшли до реєстру.

Варто також зупинитися на пропорціях між кандидатськими (91,7% усіх робіт) і докторськими (8,3%) дисертаціями. Останні в основному належать економістам.

Кількість дисертацій

Рис. 2 – Динаміка зростання сумарної кількості дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період з 1992 по 2012 рр. станом на 31 грудня кожного року (побудовано за даними [2])

Таблиця 2 – Кількість дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період 1992-2012 рр. за галузями науки (складено за даними [2])

Роки	Кількість захищених дисертацій за галузями науки, одиниць																			
	технічні	біологічні	сільськогосподарські	історичні	економічні	філософські	географічні	юридичні	педагогічні	медичні	архітектура	психологічні	соціологічні	політичні	фізичне виховання і спорт	державне управління	культурологія	геологічні	соціальні комунікації	разом
1992	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1993	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1994	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1995	-	-	-	-	4	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1996	-	-	-	-	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Разом за 1992-1996 рр.	-	-	-	-	9	-	5	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	15
1997	-	-	-	-	4	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	8
1998	-	-	-	-	2	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1999	-	-	-	-	4	-	3	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
2000	-	1	-	-	3	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
2001	-	-	-	-	8	-	1	1	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	13
Разом за 1997-2001 рр.	-	1	-	-	21	-	10	2	6	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	44
2002	1	-	-	-	5	1	3	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	-	14

2003	-	-	1	1	9	1	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	
2004	-	-	-	1	5	-	4	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	12	
2005	-	-	-	-	6	-	2	2	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	15	
2006	-	-	1	1	24	-	1	-	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	30	
Разом за 2002-2006 рр.	1	-	2	3	49	2	13	4	1	1	2	-	1	-	2	5	-	1	-	87
2007	-	-	-	2	10	-	6	-	7	-	-	-	-	1	1	1	-	-	-	28
2008	1	-	-	1	18	1	3	-	1	-	1	-	-	-	2	6	1	-	-	35
2009	1	-	-	-	21	-	3	1	4	-	2	1	-	-	-	3	1	-	-	37
2010	1	1	-	3	22	1	4	2	8	-	1	-	1	-	-	5	2	-	-	51
2011	1	2	-	-	36	-	12	2	7	-	1	2	-	-	3	1	1	-	-	68
2012	-	-	-	1	20	1	8	5	8	-	2	-	-	-	4	4	1	-	2	56
Разом за 2007-2012 рр.	4	3	-	7	127	3	36	0	35	-	7	3	1	1	10	20	6	-	2	275
Разом	5	4	2	10	206	5	54	16	42	1	14	3	2	1	12	25	5	1	2	421

Таблиця 3 – Питома вага дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період з 1992 по 2012 рр. за галузями науки (розраховано за даними [2])

Роки	Частка дисертацій, захищених за окремими галузями науки, %																			
	технічні	біологічні	сільськогосподарські	історичні	економічні	філософські	географічні	юридичні	педагогічні	медичні	архітектура	психологічні	соціологічні	політичні	фізичне виховання і спорт	державне управління	культурологія	геологічні	соціальні комунікації	разом
Разом за 1992-1996 рр.	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	5,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Разом за 1997-2001 рр.	0,0	2,3	0,0	0,0	47,7	0,0	22,7	4,5	13,6	0,0	9,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Разом за 2002-2006 рр.	1,1	0,0	2,3	3,4	56,3	2,3	14,9	4,6	1,1	1,1	2,3	0,0	1,1	0,0	2,3	5,7	0,0	1,1	0,0	100,0
Разом за 2007-2012 рр.	1,5	1,1	0,0	2,5	46,2	1,1	13,1	3,6	12,7	0,0	2,5	1,1	0,4	0,4	3,6	7,3	2,2	0,0	0,7	100,0
Разом	1,2	1,0	0,5	2,4	48,9	1,2	15,2	3,8	10,0	0,2	3,3	0,7	0,5	0,2	2,9	5,9	1,4	0,2	0,5	100,0

Відповідно до діючого в Україні Переліку наукових спеціальностей до географічних наук належать 10 спеціальностей (з 29 січня 2013 року – 9). За 1992-2012 рр. було захищено 64 дисертаційні роботи з питань туризму і рекреації на здобуття наукового ступеня доктора (4 роботи) або кандидата (60 робіт) географічних наук. З них:

– 40 робіт (62,5%) за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія;

– 19 робіт (29,7%) за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів;

– 3 роботи (4,7%) за спеціальністю 11.00.01 – фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів;

– 2 роботи (3,1%) за спеціальністю 11.00.12 – географічна картографія.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, сучасне туризмознавство в Україні є потужним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, що підтверджує факт захисту за 1992-2012 роки 421 дисертаційної роботи з проблем туризму і рекреації.

Тематичний спектр досліджень за 20 років суттєво розширився, свій внесок у розвиток науки про туризм і рекреацію роблять вже представники 19-ти різних галузей науки.

Пропорції між галузями науки, що розкривають предметну сутність феномену туризму в різних аспектах, складаються на користь представників економічних (48,9% від усього профільного дисертаційного потоку), географічних (15,2%) і педагогічних (10%) наук.

Провідні позиції у створенні наукових уявлень про сучасну географію туризму належать представникам економічної та соціальної географії, а також фахівцям у галузі конструктивної географії і раціонального використання природних ресурсів.

На наступному етапі даного дослідження доцільно зосередити увагу на змістовних аспектах наукових пошуків у галузі географії туризму і рекреації, аналізі рівня досліджуваності різних регіонів країни, розкритті територіальних особливостей підготовки та захисту дисертаційних робіт з питань рекреації і туризму та ін.

Список використаних джерел:

1. *Любіцева О. О.* Географія туризму / Любіцева О. О., Мальська М. П., Зінько Ю. В. // Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму : монографія. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – С. 60-87. 2. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Каталоги [Електронний ресурс] / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/node/554> .

Балабанов Г. В., Сайчук В. С. Роль географії у науковому пошуку в галузі туризму і рекреації в Україні

В статті обґрунтовано методичні засади дослідження та проведено оцінку динаміки і структури дисертаційних досліджень з туризму і рекреації, що виконані в Україні за роки незалежності. Розкрито місце географічних робіт в системі наукового осмислення туризму та окреслено перспективні напрями наукових пошуків.

Ключові слова: туризм, рекреація, динаміка і структура наукових досліджень, географія, дисертаційна робота.

Балабанов Г. В., Сайчук В. С. Роль географії в научному пошуку в сфері туризму і рекреації в Україні

В статті обґрунтовані методическі основи дослідження і проведена оцінка динаміки і структури дисертаційних досліджень туризму і рекреації, виконаних в Україні за роки незалежності. Розкрито місце географічних робіт в системі наукового осмислення туризму і визначені перспективні напрями наукових пошуків.

Ключевые слова: туризм, рекреация, динамика и структура научных исследований, география, диссертационная работа.

Balabanov G. V., Saichuk V. S. The role of geography in the scientific search in the field of tourism and recreation in Ukraine

The article justified methodological bases of research and assess the dynamics and structure of dissertation research on tourism and recreation, made in Ukraine since independence, the role of geographical works in the system of scientific understanding of tourism, identified promising areas of scientific research.

Key words: tourism, recreation, dynamics and structure of research, geography, dissertational work.